Stufkens. Naast het eigenlijke onderwerp levert *Het visioen van Eijkman* ook nog eens een waardevolle bijdrage aan de geschiedenis van Amsterdam in de eerste helft van de twintigste eeuw. —

¶ Rineke van der Woerdt, *Werken zolang het dag is. Jacqueline Cornélie van Andel-Rutgers (1874-1951), gereformeerd zendelinge in Midden-Java*. Kok, Kampen 2004. 415 blz. ISBN 90-435-0820-9. € 39,90.
¶ Derk Jansen

''Vader, ik heb's lange begeven: God dank, die boek is volschreven''. Deze verzuchting van de twaalfde-eeuwse auteur van *De reis van Sinte Brandaan* kan ook Rineke van der Woerdt geslaakt hebben in de maand december van het jaar 2003. Een jarenlange speurtocht naar leven en werk van Jacqueline van Andel was ten einde en had geresulteerd in een boek van ruim 400 bladzijden, inclusief een rijk notenapparaat. Het eerste hoofdstuk geeft een biografie van de hoofdpersoon; het daaraanvolgende behandelt haar werk op het vlak van de Bijbel- en lectuurverspreiding in het Inlandse onderwijs. Hoofdstuk 3 bevat een overzicht van het zendingswerk onder vrouwen in Midden-Java, waarbij vooral de houding van de diverse – gereformeerde – zendende kerken en de Generale Deputaten jegens het vrouwenzendingswerk worden belicht. Ook de plaats van de vrouw in de Javaanse christelijke gemeenten krijgt de nodige aandacht. In hoofdstuk 4 wordt de zendingsarbeid onder Javaanse vrouwen in Solo beschreven. Het dan volgende is bijzonder interessant, omdat we hier een schets vinden van haar theologische ontwikkeling, die zal uitlopen op een eigen zendingstheologie. Hoofdstuk 6 tenslotte geeft de samenvatting en de conclusies. Ondanks het feit, dat deze studie wijd uitwaaiert over de diverse gebieden van de gereformeerde zending op Midden-Java is Jacqueline van Andel – terecht – de centrale figuur. Zij leverde daar gedurende een halve eeuw een grote bijdrage aan de zendingsactiviteiten van de GKN. Als enige gereformeerde vrouw hield zij zich bezig met alle facetten van de zendingsarbeid en mede hierdoor werd zij een pionier die de weg baande voor andere vrouwen. Zij was ook 'de enige gereformeerde vrouw uit de periode voor de Tweede Wereldoorlog die zich met de theologische onderbouwing van de gereformeerde zending en in het bijzonder met de verhouding islam-christendom heeft beziggehouden'. Daartoe trachtte zij haar eigen gereformeerde spiritualiteit te verbinden met de Midden-Javaanse religiositeit en de context daarvan. Met voorbijgaan van de invloed van de islam richtte zij zich op het animisme en het hindoeïsme. Oude verhalen over een verlosser als *Ratu Adil* verbond zij met de verlossing in en door Jezus Christus; de 'sporen van waarheid' die zij in die religies meende te ontdekken trachtte ze in te bedden in het Evangelie.Van Andel verzette op Midden-Java ontzaglijk veel werk. Dat kon ook door haar krachtige persoonlijkheid die haar echtgenoot, de bekende dr. Huibert Anthonie van Andel, overschaduwde. Illustratief is hetgeen hierover in het notenapparaat (bv. 169 en 188) wordt vermeld. Tijdens vergaderingen die hij voorzat, souffleerde zij haar echtgenoot, en 'Wie Dr. Van Andel wilde spreken, moest eerst Mevr. Van Andel passeren'. Dit notenapparaat is niet alleen illustratief maar, ik merkte het reeds op, ook rijk en uitdagend. Diverse zoals 224 over de (betekenis van) de theosofie – een belangrijke tegenstander van de zending – en 941, over de Javaanse mystiek, vragen een nadere uitwerking. Van der Woerdt heeft veel informatie boven water gehaald over een uitermate boeiende persoonlijkheid, die in haar eentje een soort emancipatiebeweging was; dat bij Van Andel soms ook minder zuivere motieven meespeelden heeft de auteur niet verzwegen. —